

MÉSZÁROS LÁZÁR AKADÉMIAI SZÉKFOGLALÓ ELŐADÁSA, 1845

A Magyar Tudós Társaság 1844. decemberében levelező taggá választotta Mészáros Lázár cs. kir. alezredest, a Lodi-ban (Lombardia) állomásozó 5. huszárezred parancsnokhelyettesét.

A nagy ívrét papíron felül gróf Széchenyi István ajánlása olvasható: „*ajánlja levelező tagul Széchenyi István*”, alatta pedig a titkár, Schedel (Toldy) Ferenc indoklása: „*mint a magyar ügy apostolát Lombardiában.*”

Széchenyin és Toldyn kívül további tizenöt akadémikus hitelesítette aláírásával a választást: Balásházy János agrártudományi szakíró, Döbrentei Gábor, báró Eötvös József (ő azt is odaírta: „*különösen ajánlja*”), Fáy András, Fogarasi János nyelvész, Frivaldszky Imre természettudós, Gebhardt Ferenc orvos, Kiss Károly ny. százados, író, Kubinyi Ágoston régész, Luczenbacher (Érdy) János régész, numizmatikus, Nagy János keleti nyelvész, Szontagh Gusztáv ny. százados, kritikus, filozófus, Tarczy Lajos természettudós, Vásárhelyi Pál mérnök és Vörösmarty Mihály.

Mészáros alezredes tehát ismert és becsült egyéniség volt az aláírók előtt. Ő az első ténylegesen szolgáló hivatásos katonatiszt, akit a Magyar Tudós Társaság tagjául választott.

Mivel érdemelte ki ezt a kitüntető bizalmat?

A két nyugdíjas századossal, Kiss Károllyal és Szontagh Gusztávval évtizedek óta szoros barátságot tartott. Számos Szontagh-hoz intézett levele maradt ránk a harmincas évekből. Széchenyi István is ismerte Mészárost. 1837. július 20-i keltezéssel Mészáros arról értesíti Széchenyit, hogy egyik őrmesterét, Szomort, bejuttatta a féltve őrzött Melegnano-i (Milano mellett) különlegesen korszerű hengermalomba szakmunkásnak, s az kikémlélvén a malom műszaki adatait és működését, ezeket Mészáros most megküldi Széchenyinek, hogy Magyarországon is létesíthessenek hengermalmot. De tudósítja Mészáros Széchenyit egyéb hasznos értesülésekről is: egy ízben például olasz nyelvből lefordítja egy selyemhernyótenyésztő szakember tanulmányát, s elküldi Széchenyinek, tudván, hogy a gróf érdeklődik a selyemgyártás hazai meghonosítása iránt.

Mészáros szépen, ízesen, szabatosan írt magyarul.

Mára 1820-ból, főhadnagy korából ismerjük magyar nyelvű levelét (Eszék, 1820. szeptember 25.)

Emlékiratából tudjuk, hogy az ezernyolcszáztizes években Szlavóniából folyóiratszerűen levelezett sógornőjével, Antal bátyja irodalomkedvelő feleségével s e levelezést a tisztikar általa alakított irodalmi körében felolvasta.

Azt is tudjuk, hogy művelt férfi volt. Gyermekkorában, atyja könyvtárában a francia *Encyclopediát* bújta, s mint írja, ez „*alá is ásott minden régi tekintélyt becsületesen.*” Richardson, Fielding, Pope, Jean Paul voltak kedvenc írói. A németen és latinon kívül olaszul, franciául, angolul beszélt. Igyekezettel művelte a magyar nyelvet. Ezredében is biztosította a magyar nyelv használatát. (Természetesen a szigorúan vett szolgálati érintkezésen kívül.) Felvilágosult, türelmes, de szigorú parancsnok volt. Unokaöccsének, akit a család — úgy látszik, szilaj természete miatt — pár hónapra hozzá küldött fegyelmezésül, így ír: „*Én jó ember vagyok és személykülönbség nélkül szeretem az embert, de a rosszszat... az iszákost, a rendetlent gyűlölöm... Szalay szolgálom ugyan — (ő vitte*

a levelet Magyarországra, a bácskai birtokra) — *de mivel becsületes ember, szépen fogadjad.*” (Cremona, 1844. július 25.)

Mindez azonban, bármennyire kirítt is Mészáros alezredes a cs. kir. tisztikar átlagából, nem ok az akadémiai tagságra. Széchenyi megválogatta a maga embereit.

A kérdésre, miért választották a Tudós Társaság levelező tagjává, Mészáros Lázár székfoglaló előadása adja meg a választ. Széchenyi és a Tudós Társaság Mészáros Lázárban a cs. kir. hadsereg legképzettebb, a magyar ügy iránt legfogékonyabb törzstisztjét látta, aki hivatásszerűen és tudományos szinten foglalkozott hadseregszervezési kérdésekkel. Mészáros Lázár nem volt hadvezér, taktikus vagy stratégia; az ő szakterülete a *hadseregszervezés*.

Mészáros alezredes több hónapos levelezés után — köszönőlevél a Tudós Társaságnak, beszámoló a irodalmi terveiről — 1845. szeptember hatodikán Milánóban adta postára székfoglaló előadását: „*értekezésemet szíves felolvasásra, ha arra méltattatik, Kiss Károly barátomnak ajánlom.*”

Mivel előjárótól nem kapott szabadságot, a dolgozatot, mely 1845. október 18-án érkezett meg Pestre, Mészáros távollétében egy másik, vele együtt levelező tagul megválasztott, Budán szolgáló cs. kir. főhadnagy: komonkai Korponay János — 1848-ban Batthyány nemzetőri, majd a hadügyminiszter titkára — olvasta fel 1845. október 27-én.

A székfoglaló előadás, melynek kézírata az MTA levéltárában van, s mellyel a tudomány érthetetlen módon mind a mai napig nem foglalkozott, címlapján „*A katonaságrul*”, belül pedig „*A' katonaságról*” címet viseli.*

*

A tanulmány rövid történeti áttekintéssel kezdődik; Mészáros kifejti, hogy az emberiség története a szerző választott tárgya szempontjából csak a lőpor és a sajtó feltalálásától kezdve szolgál tanulsággal.

A sajtó a műveltség addig elképzelhetetlen terjedését tette lehetővé, a lőpor viszont a hadviselést forradalmasította. Mert bár „*a lőpor a társasviszonyokra (értsd: a társadalmi fejlődésre) is némi befolyással volt, de leginkább hatott a hadiügyekre.*” Mégpedig nem csak abban az értelemben, hogy a haditechnika fejlődött, hanem úgy is, hogy ettől kezdve az ipar és a tudomány „*az öldöklő szerek s eszközök végtelenigi szaporítására*” törekedett, s így a politikában a háború maradt a döntő és végső érv; a háború, „*ez az ész előtti szörnyeteg.*”

Ennek a felemás állapotnak egyetlen ellensúlyozási lehetősége a sajtó, a könyvnyomtatás, ami „*az emberi ész kifolyásainak terjesztője.*”

Ő maga is úgy érzi, hogy igazi feladata ember és társadalom viszonyának meghatározása lenne. De a tudomány nem ezzel törődött, hanem „*Tristram Shandy pálclován nyargalt*” és csak az öncélú, az önmagáért való áltudományosság virult. Pedig a tudomány csak akkor ér valamit, ha működése a társa-

* Az idézett kéziratok: a levelek egy része, a taggá választás jegyzőkönyve és maga a székfoglaló előadás az MTA kéziratárában található.

Említésre méltó, hogy az OSZK kéziratárában is vannak publikálatlan Mészáros-levelek, melyeket a hatvanas évek elején szereztek meg. A „*Levelestár*”-ból való például az unokaöccséhez írott idézett levél.

Ugyanitt őrzik jegyzőkönyvecskéjét (Oct. Hung. 377.), melyből megtudjuk, hogy 1849. augusztusában magával vitte az emigrációba az alábbi két könyvet: „*L'application de militaires aux travaux publics*” és „*Organization du travail par Briancourt*” — tehát változatlanul foglalkoztatta a hadsereg szerepe a békés építőmunkában.

Az OSZK kéziratárában, Horváth Mihály hagyatékában található az az okmány is, melyben Kossuth kormányzó 1849. június 12-i budapesti keltezéssel Mészáros altábornagyot katonai nevelésügyi főfelügyelővé nevezi ki.

dalom javára szolgál. Sterne *Tristram Shandy*-je után (1767—68) Georg Christoph Lichtenberg német fizikust (1742—1799), a villamosság egyik felfedezőjét idézi, aki szerint ami az évezredek során felhalmozódott könyvtömegben igaz, az egy pár ivre könnyen ráfér, de amiről azt képzeljük, hogy tudomány, holott nem az, „*azt ezer tevék hátaikon el nem hordják*”.

Van viszont a haditechnika lópor általi változásának egy fontos és jó értelmű jelentősége: a testi erő helyébe az erkölcsi és értelmi erők szerepe nyomult. Lehetséges volna tehát kevesebb véráldozattal háborút viselni, ha már elkerülhetetlen, de ezzel a lehetőséggel eddig egyetlen állam sem élt; „*a népek nem a legörvendeztetőbb állapotban pangtanak*”.

Igaz ugyan, hogy a XVII. századi angol forradalom tágitotta az emberi jogokat „*és az emberi önérzet egy részével megesmérkedett*”, de a gátlástalan gyarmatszerzés, a hódító gyarmati háborúk sora „*az emberiség eszméjét nem igen gyarapíthatta*”.

A többi országok még annyira sem juthattak, mint Anglia. A tudósok, bármily szorgalmasan működtek is, élettől elszakadt könyvtudományukkal „*az emberi nem boldogításának ábécéjéhez nem emelkedhetvén fel, a hódítókat pharusi világitással tisztelték, és a népet, melynek sorsa javítását merényleni kellett volna, alig méltatták mécs-pislogásra*”.

A francia forradalom annak jelzése volt, hogy az idő megérett a társadalmi változásokra. Azonban „*a philosophicus század... gazdagabb volt eszmékben, mint tetteles tudományban és annak alkalmazásában az emberi élet- és társaságra*”.

Ezért a francia forradalomnak nem sikerült helyes és szép eszméit a gyakorlatba átvinni; azokat „*az egész társadalom javával és jogával gyakorlatilag egyesíteni nem tudta*”.

A békés kifejlés helyett jöttek a napóleoni háborúk; eszmék terjesztésének ürügyén a hódítás. Emiatt a meghódítottakban az eszmék hitelüket veszítették és gyanússá váltak. A hadi viszonyok között az eddiginél is „*kevesebb gond fordított a népek nevelésére, jólétére*”. Viszont tökéletesedtek a pusztító eszközök és általában a hadsereg. A népek katonákká lettek. Ez az állapot kedvezett a forradalomban felülkerekedett polgárságnak: „*szatócskenti helyzetből nagybanira emelkedett*”. Napóleonnak kétségtelen érdemei közé tartozik a gazdasági élet, a közlekedés és a korszerű jogszolgáltatás megszervezése, egyáltalán: „*a terményerő kifejlése*”; csak hogy „*az általa sújtott, darabolt, rövidített s újra összeillesztett népek*” számára „*a lét vagy nemlét kérdése mindent háttérbe szorított*”. Ennek folytán a forradalom és polgárosulás eszméi helyett csak katonai jellegű fejlődés történt.

A napóleoni háborúknak „*az orosz fagy és a nemzetek feleszmélte*” vetett véget.

A békében elvileg érvényesülhettek volna a forradalom vívmányai, hiszen minden forradalom „*valami jónak magvát hordja magában*” s valóban akadtak, akik az emberiség tökéletesedését „*az egyesek összesítésében és az összhangzati cselekvésben lelték meg*”. Sajnos azok, akik „*a jobbnak létesítését az értelem szabadabb nyilatkozatával merénylették*” ezen igyekvésüket csak „*négy fal között*” tehették, s így tanításaik „*nyilvános téren gyakorlatiakká nem válhattak*”.

Ez a jelenlegi állapot; ebben a társadalmi közegben működik a hadsereg. „*A népek sorából keletkeznek ki a katonák, a népek sorába térnek vissza, ha kiszabott idejük letelt*” — tehát a katonai szolgálatot nem szabad csak szűk szakmai kiképzésnek tekinteni, hanem egy egész emberéletbe ágyazva kell azt

megtervezni. „Ezek tárgyalását fogom merényleni.” Tudja, hogy fejtegetése, javaslatja gyakorlatilag aligha lesz kivihető, mert „az indítványozáson túlhaladni az e tárggyal foglalkozó legnagyobbak is alig voltak képesek”.

Eddig tart — a 10. kézírásos lapig — a tanulmány első része. E bevezetés, mint olvashattuk, a katonaság intézményét az egész társadalom életének és mozgásainak összefüggésében látja; a szerző elégedetlen a fennálló társadalmi viszonyokkal és tájékozott a harmincas-negyvenes évek szellemi áramlataiban. Utal az utópista szocialistákra, akik az emberiség tökéletesítését „az egyesek összesítésében és az összhangzati cselekvésben lelték meg”.

Meghökentően türelmes és józan érvelés egy cs. kir. alezredestől.

Eszmefuttatásának ezt az első részét csak ritkán támasztja alá hivatkozásokkal, tekintélyek idézésével; néhány, a lényegre nem érintő hivatkozáson kívül — (például, maga is nagy homeopatha lévén, nem mulasztja el megemlíteni Samuel Christian Friedrich Hahnemann nevét; vagy felidézi Sterne közkedvelt regényét, a *Tristram Shandy*-t) — Johann Peter Friedrich Ancillon-t említi enyhe öngúnyal —, ő maga, Mészáros „azon tudósok lajstromába illik, kik semmit sem írtak”, ahogy ezt Ancillon jegyezte meg néhány kortársáról — továbbá Georg Cristoph Lichtenberget.

Ez a néhány név is elég, hogy megállapíthassuk: Mészáros Lázár ismerte a maga korának tekintélyeit mind az irodalom (Sterne) mind a természettudományok (Hahnemann, Lichtenberg), mind pedig a történetírás (Ancillon) terén.

Közülük a hugenotta család sarjaként Berlinbe emigrált Ancillon, udvari történetíró, a porosz trónörökös nevelője, a porosz katonai akadémia tanára, ez a romantikus „nagyémet” azért figyelemre méltó, mert a hadsereg reformját sürgető (különben feudálisan gondolkodó) táborhoz tartozott. Lichtenberg viszont nemcsak nagy természettudós volt, hanem jó humorú, ironikus elme, haladó eszméket valló író is. A kíméletlen öngúnyra bármikor kapható Mészáros egyénisége (éppen e természete miatt érti őt félre máig az utókor!) közel állt Lichtenberg egyéniségéhez.

Még csak a székfoglaló előadás felénél járunk, de máris megállapíthatjuk, hogy a cs. kir. hadsereg tisztikarában aligha szolgált Mészáros Lázárhoz hasonló intelligenciájú és műveltségű magyar törzstiszt. Azok, akik valamilyen szakmai téren elméletileg kitűntek, mint például kellemesi Melczer Andor őrnagy, szabályzatíró, vagy mint gróf Lamberg Ferenc altábornagy, hadosztályparancsnok vagy nem rendelkeztek a Mészároshoz hasonló műveltséggel (Melczer), vagy egyoldalú tudásukat a császári ház érdekeinek rendelték alá (Lamberg), s nem mertek, nem tudtak, nem akartak egy Lichtenberg vagy a francia utópisták felé kitekinteni. Nem is szólva a forradalmak olyan áttekintéséről, amilyent Mészáros végzett el; vagy azok iránti rokonszenvéről, akik „a jobbnak létesítését az értelem szabad nyilatkozatával merénylették négy fal között”, tehát titokban.

A második rész első fele — melynek mottója: „*semmire sem jó, legyen katoná*” — a jelen, tehát 1845 társadalmi és politikai helyzetét elemzi. A császári-királyi hadsereg 1816 óta lényegében karhatalmi feladatokat lát el a birodalomban, hiszen „*a század négy első tizede elég hamu alatt lappangó élőparázst rejte, mely a légkörrel érintésbe jöve lángot adhat*”. Ezt az élőparázst igyekszik eltaposni a hadsereg, de ezzel semmi mást nem ér el, mint egy látszat-békeállapot fenntartását, mert egyébként „*ügyszólván minden valódi elintézést vár*”, tehát semmiféle fontos társadalmi probléma nincs megoldva. Pedig „*egy álladalomban minden rendeknek olyas rendszerbe kell jönni, mely... a szabad kifejlést elő-*

mozdítsa”. „Az emberrel született tehetségek csak akkor kaphatnak kellő kifejtést és elégtételt, ha egyesületi kapcsok által összekötve működhetnek.”

És idézi Pope (1688—1744) „felséges verseit” angolul, majd saját fordításában. (13. lap)

E Pope-idézet után következik, a 14. lapon, a szorosabban vett szakmai jellegű tárgyalás.

Be kell vezetni a rövid idejű, de mindenkire érvényes hadkötelezettséget:

„nehogy azt mondják, hogy azok, kik minden jótéteményben előkelő részt vesznek, a legtöbbet, melyért 8 század óta vívtak és vívnak: a nemzeti fennállás és lét fenntartását azok által védelmeztetik, kiket szegény sorsokra nézve a hazafisági szent tűz talán kevesebbet melegít és következőleg akiknek annak a jövődre átvitele kevesebbet érdekel.”

Az általános hadkötelezettség, mely nem tűr megváltást és kivételt, alkalmas a nemzet általános műveltségi színvonalának s így közvetve jólétének emelésére. A haladáshoz ugyanis „az anyagi és egyúttal szellemi kifejlés” a legfőbb kellék.

A katonaságot a termelőmunkában is hasznosítani kell. Úgyis sok a nem termelő, csak fizetést húzó közhivatalnok: papok, törvénykezési alkalmazottak, pénzügyőrök. A *si vis pacem, para bellum* közmondást ő „Fourier vagy Corvaja nemesebb, felségesebb és emberségesebb” mondásával cserélné fel: *si vis pacem, para pacem*. Katonaságra tehát éppen a szilárd és tartós béke biztosítása végett van szükség.

Fölöslegesnek tartja a jelenlegi nagy létszámot is. Amit a hadsereg létszámában és mennyiségben veszítene, azt pótolhatná „az értelemnek nagyobb kifejtése”.

Bármennyire is észellenes azonban a háború, egyelőre elkerülhetetlennek tűnik. Olyan, mint „festményben a fény mellé az árnyékolat”. De ha már — egyelőre — elkerülhetetlen, akkor a katonaság intézménye „a nemzet többi részeit békés működésében és vagyonszerzésében ne hátráltassa, sőt azt lehetőleg előmozdítsa”. ...

Ezek után pontokba szedi téziseit:

„1-ső. Mi a katonaság, mért van felállítva és mi a kötelessége?”

Válasz: kötelessége külső támadás visszaverése, a belső rend fenntartása. Béke idején közmunkák végzése:

„A katonaságot fel kellene használni olyan nagy munkákban, melyeknek hasznát az egész haza, vagy több hazák egy státusbani egyesülete érzene.” (18. lap) Erre int „a rómaiak példája és más újabb nagytekintélyű hademberek javaslata”.

„2-dik. Mit kell tőle követelni, hogy a mostani civilizatio iránya szerént béke- és hadhivatásának megfelelhessen?”

Válasz: a sorköteles katonákat a magánéletben is hasznosítható szakmai képesítéssel kell ellátni. Fokozni kell a katonaság társadalmi megbecsülését. „Amit nélkülözni nem lehet, kár ócsárolni.”

„3-ik. Amint most áll és szervezve van, megfelelhet-e legszélesebb értelemben vett hivatásának?”

Válasz: csak részben felel meg. A cs. kir. hadsereg szervezése korszerűtlen. „Fegyverfogások, mozdulatok vagy egészen mellőzhetők, vagy egyszerűsíthetők.”

Külön probléma, hogy éppen a legtanultabbak mentesülnek a katonai szolgálattól; „a mostani uralkodó szellem a katonai szolgálatot sem kívánni, sem

keresni nem ösztönzi". A tömeg nem „önértelműleg” katona, ha bevonultatják, sem jólétben, sem tanításban nem részesül. Meg kell szüntetni az engedelmességnek mint kizárólagos elvnek egyeduralmát. A katona — és a leszerelt katona, tehát a lakosság — „ne csak a nyomor által válják engedelmessé”.

E három tömör tézis után felteszi a kérdést:

„Miképp lehet a hibákon javítani?”

Jólétet kell teremteni; a jólét fokozza a tudásvágyat; „a tudatlanság a legnagyobb és legrosszabb szegénység”; minél képzetlenebb ifjú vonul be szolgálat-tételre, annál jobb katona válik belőle. Meg kell szüntetni „az emberiséget alá-zó büntetéseket”.

Ismét hivatkozik Lichtenbergre és Fourier-ra, sőt: idézi Victor Considerant egy mondatát és Friedrich Wilhelm Bismark gróf württembergi tábornagra utalva kijelenti: *az ítélet szabad legyen*. Tehát szólás- és sajtószabadságot követel:

„Már mivel benne vagyok, akárhogy ítéltessek is ezen irat — és, bár Victor Considerant valahol elmondá: *Les préjugés d'anciennes souches sont nobles et les verités neuves sont roturieres* — mégis gróf Bismark tábornaggal kimondom, az előítélet nyűgbe tétessék, az ítélet szabad legyen.”

Ez természetesen nemcsak a népnek jelentene jót, hanem az addig kiváltságos nemességre is kötelelességeket róna. Így például a kötelező katonai szolgálatot. Hogyan is szabad „azoknak, kik az állam legnagyobb jótéteményeit élvezik, magokat a közös tehertől felmenteni?”

Az általánosan kötelező katonai szolgálat fölöslegessé teszi a hadfogadás (torborzás, „Werbung”) „emberiséget alacsonító” intézményét. El kell tehát törölni. „A régi modorokat haladásiakkal kell felváltani.” Felháborodva utasítja el „azon nem helyeselhető szokást mely a törvényt megvető, ellenző, áthágó egyént, kit bűnei miatt a társaság kerül, fenyít és elzár — annak a rendnek ajándékozza, melynek hivatása a belbéke fenntartása”.

Újra meg újra visszatér „sternei vesszőparipájához”: az általános népjólét érdekében történendő intézkedések sürgetéséhez. Népjólét és hadsereg: számára ez a kettő elválaszthatatlan fogalom. „Az emberek csak akkor lehetnek nyugodtak és boldogak, ha a pénztáruk rendezésénél kezdhetik teendőiket, anélkül minden társadalmi tökéletesülés csak öncsalás” — idézi Corvaját és kifejti, hogy a kicsikart engedelmesség helyett az önkéntes bizalom az, ami minden állampolgárt jó katonává tehet.

„Igazságosabb világ az embert is igazságosabbá teszi” — idézi François Pierre Guizot-t tanulmányának vége felé.

És itt, a végéhez közeledve, Mészáros az általános, elvi kijelentések után saját hazáját említi:

„Minden nemzet csak annyit ér, amennyit munkája által szerzett nyers és feldolgozott terményivel, önnön szükségét kielégítve, feleslegivel világviszonylatban is részt veszen” — s ha ez így igaz, akkor bizony hazánk szomorú elmaradottságban tengődik, hiszen csak „kietlen rónákkal bővelkedik”. Igyekezni kell tehát „a rohanókkal vágatva, a fontolva haladókkal léptetve” előrejutni és sebesebb munkával előmozdítani a „drága idő perceit”.

A rohanókkal vágatva, a fontolva haladókkal léptetve: itt és most, e lovas-tiszti hasonlat olvastán érjük tetten a negyvennyolcas Mészáros Lázárt, itt és ezzel a mondatával fejthetjük meg egyéniségét: fő célja a haladás, a társadalmi jólét megteremtése; ha ennek érdekében a „rohanók” kerülnének hatalomra, ha tehát győzne egy forradalom, akkor velük együtt kell vágatni; ha viszont a

mérsékelt reformerekkel kínálgatik együttműködési lehetőség, akkor azokkal kell együtt léptetni.

Eszmefuttatását „szeretett és 32 évvel viselt fegyvernemem, mely nemzeti szellemünkhöz illik, a lovasság” rövid *laudatio*-jával zárja; hangsúlyozva, hogy a cs. kir. lovasságnak csak „magyar része vívott ki európai nevet”.

A lovasságot egyébként megint csak a közjó érdekében is hasznosabbnak tartja a többi fegyvernemnél: ugyanis serkenti a lótenyésztést (Széchenyi!) s ezzel a közlekedést...

Záró mondatában reményét fejezi ki, hogy lesznek majd, akik egyszer „édes hazámban a szebb jövődőrüli álmokat élvezik” majd.

*

Feltűnő, hogy a szerző katonai szakkérdések tárgyalását ígérő tanulmányában nagyobb mértékben foglalkozik társadalmi és politikai vonatkozásokkal, mint szorosan vett szakproblémákkal; illetve, pontosabban, e szakkérdéseket is össztársadalmi szempontból vizsgálja. Míg katonai szaktekintélyre csak kétszer hivatkozik, addig egy cs. kir. alezredes számára enyhén szólva nem tanácsolt olvasmányokra: Fourier, Considerant, Corvaja műveire többször is.

E dolgozat alapján kétségtelennek tarthatjuk, hogy Mészáros Lázár már 1845 előtt tanulmányozta Charles François Fourier (1772—1837) utópista szocialista tanítását, valamint a Fourier-tanítvány Prosper Victor Considerant (1808—1893) műveit. Considerant-ról bizonyára tudta, hogy mérnökkari százados volt a francia hadseregben, mielőtt Fourier tanainak hívévé vált volna. Folyóiratcikkein kívül a *Destinée sociale* (1836—44, három kötet) és a *Theorie de l'éducation naturelle et attrayante* (1835) jelent meg 1845 előtt.

Az évtizedek óta Itáliában szolgáló Mészárosnak bőven nyílhatott alkalm a legkülönbözőbb forradalmi- és társadalompolitikai művek (esetleg kivonatos) megismerésére, hiszen Lombardia nyüzsgött például Mazzini ügynökeiktől.

Mészáros különben a magyar sajtóban is találkozhatott Considerant és Fourier nevével: Szalay László éppen ezidőtájt, 1844—45-ben közli nyílt leveleit Considerant-hoz.

Tény mindenestre, hogy a Pándi Pál nagy gonddal megírt kétkötetes munkájában („Kísértetjárás” *Magyarországon*. I—II. Budapest, 1972.) szereplő magyar politikusok és írók névsorába, akik a harmincas-nyolcvanas években Magyarországon a szocializmus eszméit ismerték, pótlólag Mészáros Lázárt is fel kell vennünk.

A különös csak az, hogy Mészáros hivatkozni mert egy hivatalos postával elküldött és Pest városában az akadémiai kisgyűlésen felolvasott dolgozatában Fourier-ra, Considerant-ra, Corvaja-ra; és bár ügyel arra, hogy nézeteikkel ne azonosítsa magát feltétel nélkül, mondandója mégis szemben állt a császári-királyi hadsereg hivatalos szellemével. Biztosra vehetjük, hogy Mészáros tanulmányát ismerték a megfelelő katonai szervek. (Nem is engedték haza a székfoglalóra.) Mégis előlépett, ezredparancsnok lett, sőt, 1848 júniusában az uralkodó, vonakodva bár, de cs. kir. vezérőrnaggyá is kinevezte (már mint magyar hadügyminiszterét). Radetzky tábornagy, lombardiai főhadparancsnok, kedvelte és becsülte Mészárost.

E rövid dolgozat keretén belül — mikor főcélunk ennek az eddig méltatlanul mellőzött, rendkívüli fontosságú tanulmánynak az ismertetése, bemutatása — nincs módunk kitérni e tény okainak részletes megvilágítására; ezért hát csak

felvillantjuk azt a nézetünket, melyet egy más munkánkban részletesebben alátámasztunk, hogy a cs. kir. hadseregen belül létezett egy félig-meddig legálisan túrt reformmozgalom és egyre erőteljesebben kapott hangot a hadsereg korszerűsítésének és átszervezésének sürgető szüksége. A Mészáros által hangoztatott reformokat tehát a cs. kir. hadsereg vezető köreinek *egy része* is szükségesnek tarthatta. Talán még arra is kíváncsiak lehetnek: milyen visszhangot váltanak ki ilyesféle nézetek a közvéleményben? A magyar nemesség például aligha lelkesült volna Mészáros hadkötelezettségi tervei iránt.

Feltűnő az is, hogy a szerző mindössze két katonai szaktekintélyre hivatkozik s ezek közül egyik sem cs. kir. tiszt. Mészáros a hivatalosan elismert cs. kir. szakírókat egyszerűen fumigálja. Ez a bécsi haditanácsban alighanem nagyobb megbotránkozást kelthetett, mint Fourier vagy Considerant emlegetése.

Az egyik szaktekintély Auguste Marmont marsall (1774—1852), Napóleon tábornoka, majd a francia restauráció híve és egyik oszlopa, aki azonban hadseregszervezési elveivel nem sok megértésre találhatott a bécsi udvari haditanácsban. Éppen 1845-ben jelent meg tollából franciául és németül az *Esprit des institutions militaires*; Mészáros ezt olvashatta, vagy hallhatott-tudhatott róla, mert kéziratának 31. lapján ezt írja: „*nagy hadi tekintélyek, kik közt legközelebb (vagyis: legutóbb) Marmont Marschall beszélnek . . .*”.

A másik katonai szaktekintély Mészáros számára Friedrich Wilhelm Bismark gróf (1783—1860), Württemberg állam tábornagya, diplomata, aki karrierjét mint német forradalmár-tiszt Napóleon seregében kezdte. (Nincs köze a későbbi kancellár Bismarckhoz.) Számos katonai szakkönyve elsősorban a lovasság szervezésével foglalkozik. Bismark, szemben a porosz junker-eszményekkel, egy viszonylag liberálisabb, polgáríbb, haladottabb hadseregszervezés híve volt. Egyébként a negyvenes években gomba módra szaporodtak a szászországi, badeni, hesseni, württembergi katonai kiadványok, röpiratok, folyóiratok, melyek nyíltan támadták a bécsi cs. kir. hadsereg korhadt intézményét. Maga Mészáros is említi ezeket az országokat, mint amelyekben az ő néhány szerény javaslata már tényként megvalósult. (31. lap.)

És most térjünk a legfontosabb tanulságra.

Három évvel 1848 előtt, 1845 őszén, körvonalaiban mintha már készen állna a majdani magyar hadügyminiszter hadseregszervezési programja?

Mészáros ezeket a gondolatait, amelyeket 1845-ben írott akadémiai székfoglalójában fogalmazott meg, csaknem szó szerint megismételte 1848 nyarán, a honvédelmi törvényjavaslat vitáján. Sajnos ezt a törvényjavaslatot eddig csak az akkori, 1848 nyári pillanatnyi politikai helyzet fényében szokás értékelni, s így nem vesszük fontolóra, hogy egyrészt hosszú távon mégis milyen korszerű elemeket tartalmazott; másrészt a szaktudománynak eddig fogalma sem volt arról, hogy Mészáros akkor, 1848 nyarán, *egy évek óta benne forrongó gondolatrendszert igyekezett megvalósítani!*

Elég, ha ezt az 1845-ös tanulmányt összevetjük „*Az ország védelmére szükséges katonai erőnek kiállításáról. A magyar hadseregről*” elnevezésű 1848 augusztusi törvényjavaslat néhány pontjával:

11. minden tizenkét évét betöltött férfi sorköteles, sors- és valláskülönbség nélkül.

12. a szolgálati idő négy év.

18. „*A megváltás vagy helyettesítés semmi szín alatt meg nem engedtetik.*”

20. „*Az eddig gyakorlatban volt toborzás megszüntettetik.*”

Utálnunk kell arra is, hogy Mészáros szenvedélyes következetességgel igyekezett megszervezni a katonai szakoktatást; már hazaérkezésének első napjaiban

elrendelte egy hadi főtanoda felállítását, s mikor Kossuth kormányzó 1849. június 12-én altábornagyi ranggal megbízta „a hazánkbeli összes katonai növendék főfelügyelésével”, úgy lát neki a pesti Ludoviceum rendbehozatalának, mintha nem fenyegetné a fővárost egy újabb császári megszállás . . .

Idézünk egy erre vonatkozó rövid részletet emlékiratából, hogy éreztessük, mennyire azonosak az 1848-as Mészáros elvei az 1845-ös újdonsült akadémikus nézeteivel:

„Az intézet elvét és alapját arra igyekeztem fektetni, hogy a gyermekekből ne csak gyakorlott lovasok, gyalogosok, tüzérek s táborkari és hadimérnökök váljanak, hanem hogy ha közülök valamelyik a katonai pálya hivatását gyengülni érezné, szakmányi kiképzetésének hasznát a polgári életben is vehesse . . . Mivel a növendékek az intézetben nyert nevelést elszigetelten nem használhatják, hanem csak a társadalomban és annak hasznára, azért ez emberektől el nem zárattak, hogy a műveltebb társaság emberei között polgárokká is idomuljanak. A tanárok állapotát oly tisztelet s szeretet tárgyává igyekeztem tenni, hogy a növendékek bennök barátjaikat, jötevőiket, védőiket lellessék föl, nem pedig urokat, fenytőiket, zsarnokaikat.” (Emlékiratai, I., 1867. 282—283. lap.)

Nem feladatunk e rövid dolgozatban Mészáros Lázár 1848—49-es szerepének méltatása; csupán utalunk arra, hogy tevékenységét jószerint sohasem saját, már 1845-ben megfogalmazott elvei és célkitűzései alapján bíráltuk-értékeljük, hanem — akárcsak az egykorú közvélemény — alkalmi haditetteinek sikerei vagy balsikerei alapján. Holott Mészáros sohasem volt hadvezér, nem is tekinté magát annak, s mikor esetenként mégis vállalkozott ilyen feladatra, akkor csak a kényszerítő szükségnek engedve és a haza javát tartva szem előtt. (1848. augusztus—szeptember Délvidék; 1848. december—1849. január Felvidék.) Ha volt 1848—49-ben vérbeli katonapolitikusunk és szervezőnk, akkor Mészáros Lázár volt az.

Tény mindenesetre, hogy 1848 tavaszán nem azért lett belőle hadügyminiszter, mert a Pesti Hírlap előfizetői közé tartozott (bár ez sem érdektelen szempont egy cs. kir. ezredes esetében) és mert hirtelenében gróf Batthyáynak nem jutott más eszébe, hanem azért, mert Batthyány és Széchenyi, Eötvös és Vörösmarty és a Tudós Társaság és a közvélemény tájékozottabb része őt tartotta legalkalmasabbnak erre a tisztségre. Mint ahogyan ő is volt, lásd az 1845-ös székfoglaló előadását.

Széchenyi mindenesetre már 1845-ben kiszemelte őt valamiféle (netáni) jövőbeli feladatra. Mészáros Lázár és Korponay János megválasztása után ugyanis 1845 őszén a IV. Mathematicai Osztály keretében megszervezte a Hadtudományi Alosztályt, egyelőre három taggal (Kiss Károly, Mészáros Lázár, Korponay János; erre vonatkozólag lásd: *Magyar Tudós Társasági Névkönyv* 1846-ra. Buda, 1846.), de már kiszemelt újabb tagokat is, például egy magyar nyelvű katonai szakkönyve alapján Czetz János főhadnagyot. (Viszota Gyula: *Tagajánlások*. Ak. Ért. 1906. 630.) Sajnálatos, hogy az „MTA másfél évszázada” című 1975-ös jubileumi kiadvány mit sem tud erről a Hadtudományi Alosztályról. Pedig mégiscsak érdekes, hogy a Hadtudományi Alosztály tagjai egytől-egyig a negyvennyolcas honvédsereg kiváló szervezőivé váltak, Kiss Károlytól Mészároson és Korponayn át Czetz Jánosig!

*

E rövid dolgozat, mely 132 esztendő után először mutatja be Mészáros Lázár akadémiai székfoglaló előadását a szaktudománynak és a közvéleménynek, nem

óhajtotta újra vizsgálni Mészáros Lázár cs. kir. vezérőrnagy, honvéd altábornagy, akadémikus, hadügyminiszter, országgyűlési képviselő egész működését és életútját; arra azonban talán sikerült felhívni a figyelmet, hogy vannak még adósságaink ennek a méltatlanul a közemlékezet perifériájára szorult férfinak az életrajzával és történelmi szerepének tisztázásával kapcsolatban.

Kazinczy Gábor szavai jutnak eszünkbe, aki 1849. áprilisában Debrecenben, a képviselőházi ülésén Mészáros Lázár érdemeit méltatva, többek között ezt mondotta:

„Jaj annak a nemzetnek, melynek a hála emlékezte nincs.”

A szocializmust építő Magyarországnak van emlékezete a hála. Ezért kell megszabadítani Mészáros Lázár arcképét a pókhálótól és a rátelepedett portól.